

Андрій Васильович Чудик,

викладач кафедри особистої безпеки Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ТА ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано основні підходи до розгляду проблеми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу у педагогічних дослідженнях, а також зарубіжний досвід формування фізичної готовності фахівців правоохоронних органів. Зроблено висновок про необхідність забезпечення якісно нового рівня підготовки офіцерів-прикордонників до застосування засобів та заходів фізичного впливу як важливої складової їхньої належної підготовки до професійної діяльності з охорони державного кордону.

***Ключові слова:** підготовка, застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, офіцери-прикордонники.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні готовність прикордонників до застосування засобів та заходів фізичного впливу є важливою умовою їх професійної підготовки. Сьогодні, на жаль, доводиться констатувати багато фактів, коли прикордонники саме через невмілі дії у сутичці з озброєним порушником, злочинцем отримували поранення. При затриманні досить часто злочинний елемент чинить активний опір із застосуванням різноманітної зброї, вибухових пристроїв тощо. З огляду на це, для ефективного виконання офіцерами-прикордонниками завдань оперативно-службової діяльності важливим є постійне вдосконалення їх професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблема підготовки майбутніх фахівців до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного

впливу стала предметом уваги вчених порівняно недавно. Раніше ці питання дослідники розглядали у контексті проблем удосконалення фізичного виховання чи конкретного застосування знань, умінь та навичок, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності.

Зокрема, фундаментальні положення теорії та методики фізичного виховання і спорту розробляли В. Бальсевич, В. Видрін, В. Запорожанов, Л. Матвеев, Ю. Ніколаєв, М. Пономарьов, В. Столяров та ін. Вони розробили базові положення теорії фізичної культури і виховання, а також загальнодидактичні принципи навчання в сфері фізичної культури. Дослідники у своїх працях розробили основні напрямки та шляхи оптимізації процесу фізичного виховання і вдосконалення індивідуальних кондицій представників різних професій, визначили загальні закономірності навчання рухових дій та виховання фізичних якостей (здатностей) людини в єдності зі спрямованим формуванням особистості в загальній системі виховання.

Що стосується військовослужбовців та правоохоронців, на сьогодні вчені однакові щодо важливості їхньої належної фізичної підготовки до виконання завдань професійної діяльності. Так, наприклад, М. Бака, В. Корж, В. Барков, В. Балишев, Ю. Бородін, С. Глазунов, Г. Сухорада, розглядаючи фізичну підготовку у військах, розкрили її зміст, сутність, завдання й умови ефективності, а також програмні вимоги забезпечення морально-вольової, фізичної і психологічної підготовки військовослужбовців на сучасному етапі. Дослідники трактують фізичну підготовку в Збройних силах України як важливу та невід'ємну частину військового навчання і виховання особового складу. На їх думку, вона спрямована на забезпечення фізичної готовності військовослужбовців до військової діяльності та сприяє вирішенню багатьох завдань навчання і виховання [1; 9].

Основні положення подальшого вдосконалення спеціальної фізичної підготовки правоохоронців у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України розглядають у своїх наукових працях С. Антоненко, Є. Заярін, О. Івлєв, А. Лушак, Г. Яворська та ін. Дослідники визначили основні

напрямки вдосконалення системи фізичної підготовки курсантів освітніх установ. Зокрема, вони звертають увагу на необхідність її комплексування на основі використання вправ, що одночасно забезпечували б удосконалення фізичних якостей, рухових умінь і навичок, на доцільність залучення для цього потенціалу суміжних дисциплін, таких як вогнева та тактико-спеціальна підготовка, на впровадження методів моделювання різних ситуацій професійної діяльності співробітників міліції тощо.

Метою статті є розгляд проблеми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу у педагогічних та психологічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед прикладних наукових праць з питань формування фізичної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності, у тому числі й щодо застосування заходів і засобів фізичного впливу, на сьогодні можна виокремити декілька груп.

Насамперед, у багатьох роботах розглядається проблема організації фізичної підготовки у вищих навчальних закладах, у тому числі й правоохоронного типу. Це роботи А. Андрєєва, О. Тимошенко, Л. Ішичкіної, О. Зарічанського, О. Попова та ін. Учені здійснили теоретичне узагальнення проблеми підвищення ефективності фізичної підготовки особового складу окремих підрозділів правоохоронних органів, запропонували педагогічні умови підвищення ефективності фізичної підготовки особового складу, встановили рівні впливу окремих чинників на ефективність фізичної підготовки й професійної діяльності офіцерів-правоохоронців.

Важливе значення для нашого дослідження мають і роботи, у яких висвітлено окремі питання методики формування фізичної готовності, запропоновано шляхи оптимізації професійного навчання правоохоронців. Зокрема вчені вважають, що усталені моделі професійного навчання та фізичної підготовки потрібно переорієнтувати відповідно до вимог часу. На

думку вчених, основними причинами серйозних змін в організації системи фізичної підготовки курсантів у навчальних закладах є:

нерозробленість загальних критеріїв для оцінки фізичної підготовленості курсантів для виконання завдань професійної діяльності;

розмежування фізичної і професійної підготовки у практиці вищої школи;

неврахування досвіду фізичного та професійного навчання відповідних міжнародних структур;

недооцінка ролі науки і, як наслідок, емпіричних способів покращення навчального процесу.

Окрім цього, важливими на сьогодні є дослідження С. Краєва – про зміст та спрямованість професійно-прикладної підготовки курсантів [6], В. Прокопенка – про індивідуалізацію фізичної підготовки курсантів навчальних закладів внутрішніх військ [7], О. Зарічанського – про педагогічні умови професійно-прикладної фізичної підготовки курсантів вищих закладів освіти I-II рівнів акредитації Міністерства внутрішніх справ України [4] та ін.

Загалом дослідники ведуть мову про важливість застосування комплексної форми побудови занять, використання елементів різних ігрових і модельних ситуацій, тобто включення різнохарактерних вправ, які сприяють не лише розвитку фізичних, але й психічних якостей майбутніх правоохоронців.

Ще один напрямок прикладних досліджень стосується аналізу різних організаційних і психолого-педагогічних аспектів професійного навчання правоохоронців тактики рукопашного бою.

Загалом розробці концепції навчання військовослужбовців, розвитку змістовних та методичних основ рукопашного бою присвячено дослідження С. Ашкіназі, В. Марищук, Ю. Логінова й ін. Учені зазначають, що рукопашний бій – це комплекс засобів щодо навчання, виховання і формування у військовослужбовців технічної, тактичної, фізичної та психічної готовності до дій у складних умовах ближнього бою, тобто при безпосередньому зіткненні з противником. Комплекс різноманітних фізичних вправ, на думку вчених, забезпечує не лише навчання техніки прийомів і тактики ведення рукопашного

бою з противником, але й розвиток швидкості в діях, спритності та сили, виховання сміливості і рішучості, винахідливості та ініціативності, впевненості у своїх силах, удосконалення психічної стійкості, набуття досвіду емоційно-вольової поведінки.

Окрім цього вчені С. Антоненко, В. Горбатов, О. Іванов, О. Івлєв, М. Фролов та ін. запропонували багато доповнень до традиційної методики навчання з метою вдосконалення підготовки представників правоохоронних органів до дій при затриманні озброєних порушників. Зокрема, О. Іванов розробив методику навчання рукопашного бою в системі фізичної підготовки майбутніх офіцерів. Учений розглядає рукопашний бій як самостійну педагогічну систему, сукупність засобів, методів і форм, використання яких допомагає вирішити навчально-виховні завдання щодо розвитку фізичних та морально-вольових якостей курсантів. О. Іванов довів пріоритетність бойового кікбоксингу в комплексному педагогічному процесі навчання рукопашного бою майбутніх офіцерів з урахуванням адаптації системи вищої освіти Збройних сил України до сучасних вимог [5, с. 3].

Дослідники підкреслюють, що сьогодні рукопашний бій залишається пріоритетним засобом фізичної, військово-прикладної і психологічної підготовки військовослужбовців та співробітників правоохоронних органів. Вчені звертають увагу на психологічну значущість рукопашного бою як найважливішого засобу формування професійно необхідних якостей, психічної готовності до контактного протистояння супротивникові і психоемоційної стійкості до стресових чинників професійної діяльності.

На думку вчених, унікальність практики навчання прийомів рукопашного бою полягає в тому, що в процесі занять моделюються ситуації прямого протиборства з порушниками. У цьому випадку курсанти намагаються обов'язково перемогти супротивника, вони ставлять перед собою реальне завдання та намагаються досягти мети. Психологічний аспект цієї ситуації, як вважають дослідники, для військовослужбовців неоціненний, оскільки при цьому розвиваються такі важливі особистісні якості, як сміливість, рішучість у

діях, упевненість у власних силах, прагнення зблизитися із супротивником, атакувати і перемогти в ситуаціях, пов'язаних із ризиком для життя, наполегливість у досягненні мети.

Загалом учені є одностайними щодо важливості навчання прийомів рукопашного бою під час фізичної підготовки правоохоронців. Фахівці звертають увагу, що комплексний розвиток рухових здатностей та професійно-прикладних умінь і навичок потрібно формувати в обстановці, максимально наближеній до реальної. На думку вчених, для належного виконання завдань професійно-прикладної фізичної підготовки майбутніх правоохоронців важливо забезпечити конкретну цільову орієнтацію на професійну діяльність, урахувати особливості виконуваних операцій та вимоги до рухових здатностей під час рукопашного бою.

На значення фізичної підготовки як складової професійної підготовки офіцерів-прикордонників звертали увагу такі дослідники, як В. Антонєць, О. Балашов, О. Діденко, Д. Іщенко й ін. На думку вчених, професійна готовність випускників військових навчальних закладів до професійної діяльності визначається їхньою підготовленістю в психологічному, спеціальному та фізичному аспектах. Дослідники також підкреслюють, що регулярні, грамотні заняття з фізичної підготовки виховують важливі особистісні якості персоналу Державної прикордонної служби України (ДПСУ). Належна фізична підготовка є одним із важливих компонентів професійної підготовленості персоналу ДПСУ. Дослідники є одностайними щодо того, що належна готовність прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу забезпечує суттєве підвищення ефективності виконання персоналом ДПСУ завдань з охорони державного кордону.

Загалом учені зазначають, що професійно-прикладна фізична підготовка суттєво впливає на підвищення якості професійного навчання та підготовки до професійної діяльності, забезпечує передумови для високої працездатності, а також підвищує стійкість організму до впливу несприятливих чинників

оперативно-службової діяльності, знижує захворюваність, сприяє професійному довголіттю кадрового складу персоналу ДПСУ.

Однак серед усіх робіт досліджень, які стосуються підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності, ми не виявили. Окремі питання застосування заходів та засобів фізичного впливу захисників кордону вчені розглядають у контексті забезпечення їхньої особистої безпеки. Вагомою при цьому слід назвати працю таких учених, як М. Горбачов, А. Неділько й Ю. Юрчук. У роботі “Особиста безпека та застосування сили” вони зазначають, що для персоналу ДПСУ найбільш актуальними, з точки зору особистої безпеки, є здатність до самозбереження і самовиховання (стійкість), нормальне (стабільне) функціонування в умовах впливу різних внутрішніх та зовнішніх загроз, можливість професійної діяльності за умови ризику і в інших екстремальних ситуаціях. Дослідники підкреслюють, що специфіка службової діяльності офіцера-прикордонника завжди пов’язана з ризиком (фінансовим, соціальним, економічним, політичним, психологічним), і власне такий ризик є звичайним для тих, хто веде боротьбу з правопорушниками.

Окремо слід вказати на зарубіжний досвід формування фізичної готовності фахівців правоохоронних органів. Вивчення робіт з питань підготовки персоналу прикордонних відомств іноземних держав [2; 3] надало можливість з’ясувати, що належна підготовка офіцерів прикордонних відомств до застосування засобів фізичного впливу має актуальне значення для забезпечення ефективного виконання ними професійних завдань.

Зокрема у Російській Федерації на сьогодні важливим тематичним розділом професійної підготовки прикордонників є навчання прийомів рукопашного бою. При цьому тут використовують такі спортивні єдиноборства, як бокс, кик-боксинг, самбо, дзюдо, карате, тхеквондо, ушу тощо. Це обумовлено тим, що рукопашний бій певною мірою акумулює в собі цілу низку специфічних прийомів зазначених єдиноборств, надає змогу формувати необхідну психо-емоційну стійкість персоналу [6; 7].

Досвід західноєвропейських організацій щодо особливостей навчання прикордонників можна охарактеризувати на прикладі Європейського агентства з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу (FRONTEX). Це агентство було створено в країнах Європейського Союзу для зміцнення та координації співробітництва між національними прикордонними органами. Для досягнення цих цілей FRONTEX має декілька операційних сфер, які визначені в його установчих документах. Навчання займає важливе місце серед сфер діяльності FRONTEX, зокрема агентство розробляє загальні навчальні стандарти і навчальні програми, забезпечує підготовку інструкторів/тренерів національних прикордонних служб, організовує та проводить початкове навчання прикордонників і навчальні курси підвищення кваліфікації старших офіцерів-прикордонників. На агентство FRONTEX покладено завдання із забезпечення співробітництва між прикордонниками службами та підготовку прикордонників за єдиними стандартами [3, с. 56].

В Уніфікованій програмі підготовки прикордонників країн Європейського Союзу, поданій агенцією FRONTEX у межах співпраці країн-членів Європейського Союзу й асоційованих членів Шенгенської зони, зазначено, що прикордонник повинен уміти застосовувати фізичну силу ефективно, безпечно, з мінімальними витратами енергії та пропорційно загрози, дотримуючись законодавства і прав людини. Йдеться також, що прикордонник повинен уміти приймати рішення щодо застосування всіх видів заходів фізичного впливу та застосовувати їх, дотримуючись вимог професійної етики і прав людини. Підкреслено також, що прикордонник повинен уміти використовувати у своїй роботі оцінку та профілювання ризиків і загроз на кордоні [8].

У Прикордонній поліції Румунії вміння персоналу застосовувати засоби та заходи фізичного впливу є найважливішим свідченням професійної придатності. У навчальних закладах, які готують захисників кордону, зокрема в Управлінні менеджменту людськими ресурсами при Генеральному

інспектораті, на яке покладено завдання щодо відбору, підготовки, комплектування і перепідготовки фахівців для прикордонної поліції Республіки Румунія, великого значення надається спеціальній підготовці. Зокрема основний іспит із професійної придатності містить: практичне знання прийомів рукопашного бою в різних ситуаціях (при затриманні порушника кордону в автомобілі, автобусі, літаку, поїзді, на різних ділянках місцевості), уміння застосовувати спецзасоби, а також дотримуватися заходів безпеки при виконанні завдань з охорони кордону [3, с. 67].

Як бачимо, у прикордонних відомствах багатьох європейських країн надається великого значення підготовці персоналу до дій у рукопашній сутичці, навчанню прийомів та дій рукопашного бою. Метою цього є підготовка особового складу прикордонного відомства до виконання професійних завдань шляхом вироблення стійких навичок у застосуванні конкретних прийомів у відповідній обстановці, а також удосконалення морально-вольових і фізичних якостей персоналу.

Отже, аналіз наукової літератури свідчить, що всі дослідження з проблем підготовки правоохоронців можна розділити на кілька груп. До першої можна зарахувати ті, у яких досліджено проблему організації фізичної підготовки у вищих навчальних закладах, проаналізовано окремі педагогічні характеристики професійної та фізичної підготовки курсантів. Друга група наукових досліджень стосується питань оптимізації професійного навчання правоохоронців. Третя група досліджень – це аналіз різних організаційних і психолого-педагогічних аспектів професійного навчання правоохоронців тактики рукопашного бою. До четвертої групи можна віднести роботи, що стосуються власне досліджень проблем фізичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників та застосування заходів і засобів фізичного впливу.

Висновки. Результати аналізу літературних джерел свідчать, що проблема підготовки майбутніх правоохоронців до застосування засобів та заходів фізичного впливу є предметом посиленої уваги фахівців, які вивчають питання організації професійної і фізичної підготовки у вищих військових

навчальних закладах. Проте, незважаючи на це, спеціалізованих робіт щодо підготовки офіцерів-прикордонників до застосування засобів та заходів фізичного впливу, умов належної активізації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах у цьому напрямку на сьогодні немає. З огляду на це, нагальною є необхідність забезпечення якісно нового рівня підготовки офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу як важливої складової їхньої належної підготовки до професійної діяльності з охорони державного кордону.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є визначення особливостей оперативно-службової діяльності органів охорони державного кордону та підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу.

Список використаної літератури

1. Бака, М. М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді : навч.-метод. посіб. / М. М. Бака, В. П. Корж. – К. : ПВА “Книга пам’яті України”, 2004. – 464 с.
2. Діденко, О. В. Особливості відбору, підготовки та перепідготовки персоналу прикордонної поліції Республіки Румунія / О. В. Діденко, А. В. Балендр // Збірник наукових праць № 62. Серія : Педагогічні та психологічні науки / голов. ред. Потапчук Є. М. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. – 261 с.
3. Жабенко, О. В. Особливості навчальних програм FRONTEX з підготовки прикордонників у країнах Європейського Союзу / О. В. Жабенко // Науковий вісник Державної прикордонної служби. – 2013. – № 3. – С. 55–60.
4. Зарічанський, О. А. Педагогічні умови професійно-прикладної фізичної підготовки курсантів вищих закладів освіти I-II рівнів акредитації МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / О. А. Зарічанський ; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2002. – 20 с.
5. Іванов, О. Л. Методика навчання рукопашного бою в системі фізичної підготовки майбутніх офіцерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (загальновійськовій та військово-

спеціальні дисципліни)» / О. Л. Иванов ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2013. – 16 с.

6. Краев, С. А. Содержание и направленность профессионально-прикладной физической подготовки курсантов строительных вузов : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Краев С. А. – Спб., 2010. – 143 с.

7. Прокопенко, В. В. Индивидуализация физической подготовки курсантов вузов внутренних войск МВД России : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Прокопенко В. В. – Спб., 2007. – 183 с.

8. Уніфікована програма підготовки прикордонників країн ЄС. – Варшава : Rondo ONZ 1, 2007. – 398 с.

9. Фізична підготовка у військах: практичні рекомендації : навч.-метод. посіб. / [В. І. Барков, В. В. Балишев, С. І. Глазунов та ін.]. – К. : НАОУ, 2005. – 280 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Діденко О. В.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014.

Чудык А. В. Подготовка будущих офицеров-пограничников к применению специальных средств и мер физического воздействия как педагогическая проблема

В статье проанализированы основные подходы к рассмотрению проблемы подготовки будущих офицеров-пограничников к применению специальных средств и мер физического воздействия в педагогических исследованиях, а также зарубежный опыт формирования физической готовности специалистов правоохранительных органов. Сделан вывод о необходимости обеспечения качественно нового уровня подготовки офицеров-пограничников к применению средств и мер физического воздействия как важной составляющей их надлежащей подготовки к профессиональной деятельности по охране государственной границы.

Ключевые слова: подготовка, применение специальных средств и мер физического воздействия, офицеры-пограничники.

Chudyk A. V. Training of future border guard officers to use special means and measures of physical effect as a pedagogical problem

The main approaches to the problem of future border guard officers' training to use special means and measures of physical effect in pedagogical research have been analyzed in the article.

As the result of the analysis of the scientific literature all the problems regarding law enforcement training have been split into several groups. The first may include those which have studied the problem of physical training in higher

education establishments, analyzed some pedagogical characteristics of professional and physical training of cadets. The second group of scientific studies deals with the optimization of professional training of law enforcement officers. The third group of studies is an analysis of various organizational, psychological and pedagogical aspects of professional training of law enforcement personnel of the hand to hand combat tactic. The fourth group includes works related to the research of problems of physical training of future border guard officers and use of measures and means of physical effect.

Formation of international experience of physical readiness of law enforcement personnel has also been analyzed in the article. Training of personnel for hand to hand combat situations, learning techniques and hand to hand combat actions are of great importance for the border guard agencies of many European countries. The purpose of this is to train the border guard agency personnel to perform professional tasks by developing sustainable skills in application of specific techniques in an appropriate situation, and to improve physical, moral and volitional qualities of the personnel.

Results of our research indicate that the problem of future border guard officers training to use means and measures of physical effect is under an increased attention of experts who study the problem of organization of professional and physical training in higher military educational institutions. However, despite this, nowadays there are no specialized studies on training of border guard officers to use means and measures of physical effect, conditions of proper activation of the educational process in higher educational institutions in this area. In this regard there is an urgent need to ensure a new level of border guard officers training to use physical means and measures as an important component of their proper preparation for professional activity regarding border protection.

Our research has shown that it is necessary to further define the peculiarities of the operational and service activity of the state border protection bodies and training of future border guard officers to use special means and measures of physical effect.

Keywords: *training, to use special means and measures of physical effect, border guard officers.*